

Znaczenie europejskich szlaków pielgrzymkowych w budowaniu tożsamości Europy – przeszłość i teraźniejszość

Św. Jan Paweł II odwiedzając po raz pierwszy sanktuarium św. Jakuba Starszego Apostoła w Santiago de Compostela, w dniu 9 listopada 1982 roku, wygłosił historyczne przemówienie nazwane „Aktem Europejskim”, które odbiło się szerokim echem w całej Europie. „Akt Europejski” jest uważany za jeden z najważniejszych dokumentów pontyfikatu św. Jana Pawła II. W obecnej sytuacji geopolitycznej, demograficznej, społecznej, ekonomicznej, kulturowej i religijnej Europy, słowa św. Jana Pawła wypowiedziane przed 33 laty przy grobie pierwszego męczennika wśród Apostołów nabierają szczególnego znaczenia. Warto więc przypomnieć na wstępie fragmenty słynnego przemówienia św. Papieża-Polaka:

¹ Franciszek Mróz, doktor, geograf, adiunkt w Zakładzie Turystyki i Badań Regionalnych Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Tytuł doktora nauk o Ziemi w zakresie geografii, otrzymał w 2006 r. na podstawie rozprawy doktorskiej nt. *Geneza i typologia sanktuariów Pańskich w Polsce*, przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Antoniego Jackowskiego w Instytucie Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ. Obecnie jego zainteresowania badawcze koncentrują się m.in. wokół zagadnień związanych z pielgrzymowaniem, turystyką religijną w Polsce, genezą i funkcjonowaniem ośrodków pielgrzymkowych w Europie, a także europejskimi szlakami kulturowymi z szczególnym uwzględnieniem Drogi św. Jakuba. Jest autorem ponad 80 publikacji naukowych i ponad 40 publikacji popularno-naukowych z tego zakresu, a także redaktorem 11 prac zbiorowych. Od 2008 roku jest współorganizatorem corocznych międzynarodowych konferencji naukowych poświęconych problematyce historii i funkcjonowania Drogi św. Jakuba w Europie. Od 2015 jest konsultorem Rady Episkopatu Polski ds. Migracji, Turystyki i Pielgrzymek.

„Moje spojrzenie ogarnia w tej chwili cały kontynent europejski, tę olbrzymią sieć dróg komunikacji, które łączą składające się nań miasta i narody; widzę te drogi, które od średniowiecza prowadziły i prowadzą do Santiago de Compostela [...] niezliczone rzesze pielgrzymów, które tu ściągają nabożeństwo do Apostoła Jakuba. [...].

Cała Europa odnalazła się wokół tej „pamiątki” świętego Jakuba, w tych samych wiekach, w których budowała się jako kontynent jednorodny i zjednoczony duchowo. Dlatego to sam Goethe stwierdzi, że świadomość europejska zrodziła się w pielgrzymowaniu.

Pielgrzymki do Santiago były jednym z przemożnych czynników, jakie sprzyjały wzajemnemu zrozumieniu tak różnych ludów europejskich, jak ludy romańskie, germańskie, celtyckie, anglosaskie i słowiańskie. Pielgrzymowanie zbliżało, umożliwiało kontakt i jednoczyło ludy, do których z upływem wieków docierało przepowiadanie świadków Chrystusa i które przyjmowały Ewangelię, a równocześnie – można powiedzieć – kształtowały się jako ludy i narody. [...].

Dlatego ja, Jan Paweł, syn polskiego narodu, który zawsze uważał się za naród europejski ze względu na swe początki, tradycje, kulturę i żywotne więzy, syn narodu słowiańskiego wśród Latynów i łacińskiego pośród Słowian, ja, następca Piotra na Stolicy Rzymskiej, stolicy, którą Chrystus zechciał umieścić w Europie i którą kocha za jej trud szerzenia chrześcijaństwa na całym świecie, ja, biskup Rzymu i pasterz Kościoła powszechnego, z Santiago kieruję do ciebie, stara Europo, wołanie pełne miłości: Odnajdź siebie samą! Bądź sobą! Odkryj swoje początki. Tchnij życie w swoje korzenie. Tchnij życie w te autentyczne wartości, które sprawiały, że twoje dzieje były pełne chwały, a twoja obecność na innych kontynentach dobroczynna. Odbuduj swoją jedność duchową w klimacie pełnego szacunku dla innych religii i dla prawdziwych swobód”².

Badacze zajmujących się problematyką pielgrzymowania w Europie są zgodni, że „Akt Europejski” św. Jana Pawła II rozpoczął nowy etap w historii pielgrzymowania do Santiago de Compostela. Dzisiaj z perspektywy ponad trzydziestu lat po „Akcie Europejskim” można wysunąć istotny wniosek, że odrodzenie szlaku pielgrzymkowego do grobu św. Jakuba Apostoła przyczyniło się do renesansu średniowiecznych chrześcijańskich szlaków pielgrzymkowych w Europie.

W prezentowanym opracowaniu podjęto próbę przedstawienia wybranych europejskich szlaków pielgrzymkowych, oraz określenia znaczenia tych szlaków w budowaniu tożsamości Europy. Przedmiotem badań są

² Jan Paweł II, *Akt Europejski*, „L'Osservatore Romano” wydanie polskie nr 2 (38) 1983, s. 29.

wybrane szlaki pielgrzymkowe w Europie. W opracowaniu uwzględniono przede wszystkim trzy szlaki pielgrzymkowe uznane przez Radę Europy za Europejskie Szlaki Kulturowe, a szczególny akcent położono na *Camino de Santiago* – Drogę św. Jakuba. Wnioski przedstawione w prezentowym opracowaniu są m.in. wynikiem badań terenowych, jakie Autor przeprowadził w latach 2006–2014 na 5 odcinkach Drogi św. Jakuba w Hiszpanii (*Camino Francés* (2006, 2010 i 2013), *Camino Portugués* (2007 i 2010), *Camino Inglés* (2012), *Camino Primitivo* (2013) oraz *Camino Muxía-Finisterre* (2006 i 2010), na odcinkach Drogi św. Jakuba w Polsce, Czechach w Niemczech, a także na Drodze św. Olafa w Norwegii (2011) oraz *Via Francigena* (2012 i 2013) we Włoszech.

1. Droga św. Jakuba – najważniejszy szlak pielgrzymkowy w Europie i pierwszy Europejski Szlak Kulturowy

Jedną z formalnych odpowiedzi na apel papieża Jana Pawła II zawarty w „Akcje Europejskim”, było uznanie przez Radę Europy w 1987 r. szlaku pielgrzymkowego do Santiago de Compostela za pierwszy Europejski Szlak Kulturowy. Od końca lat 80. XX wieku, w Hiszpanii i Francji rozpoczęto prace nad odtworzeniem średniowiecznego szlaku pątniczego do grobu św. Jakuba Apostoła. Fundamenty pod te prace położyły badania dotyczące Drogi św. Jakuba prowadzone po II wojnie światowej przez europejskich naukowców, a także m.in. działalność ks. Eliasa Valiña Sampedro (1929–1989). Ks. Sampedro nazywany „proboszczem z O Cebreiro” jako pierwszy rozpoczął prace nad rewitalizacją szlaku w Hiszpanii, poprzedzając je odpowiednim przygotowaniem merytorycznym (w 1965 roku obronił na Papieskim Uniwersytecie w Salamance doktorat z historyczno-prawnych zagadnień *Camino de Santiago* pt. *El Camino de Santiago. Estudio histórico-jurídico*)³. W 1984 r. ks. Sampedro przeszedł *Camino Francés* od Pirenejów do Santiago de Compostela, znakując szlak żółtymi strzałkami. Ten sposób znakowania *camino* przyjął się doskonale i jest stosowany do dzisiaj na całym świecie.

Pokłosiem działań proboszcza z O Cebreiro była stopniowa rewitalizacja szlaków do Composteli prowadzona od połowy lat 80. XX wieku. W prace nad odtworzeniem i oznakowaniem szlaków włączyła się hiszpańska federacja stowarzyszeń przyjaciół *Camino de Santiago* (*Federación Española de Asociaciones de Amigos del Camino de Santiago*), której koordynatorem

³ www.diocesisdelugo.org/ocebreiro/elias.html (14.09.2015).

został ks. ks. Elías Sampedro. W projekty znakowania szlaku i rozbudowy bazy turystycznej włączyły się hiszpańskie ministerstwa infrastruktury, kultury oraz transportu turystyki i komunikacji, a także władz regionów⁴. Prace te dały impuls do oznakowania *Camino de Santiago* we Francji, Niemczech, Włoszech, Austrii i Szwajcarii. Do Santiago de Compostela zaczęli ponownie wyruszać pielgrzymi spoza Półwyspu Iberyjskiego.

W 1989 r. do Santiago de Compostela przybył ponownie papież Jan Paweł, aby spotkać się 400-tysięczną rzeszą młodych uczestniczących w IV Światowych Dniach Młodzieży. Było to kolejne wydarzenie, które przyczyniło się do wzrostu rangi sanktuarium św. Jakuba na całym świecie i pozostawiło trwałe ślad w historii pielgrzymowania do Composteli. W 1993 roku szlak pielgrzymkowy do Santiago de Compostela na terytorium Hiszpanii, a w 1998 roku na obszarze Francji, został wpisany przez UNESCO na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości. Podczas 38. Sesji UNESCO, której obrady odbyły się w dniach 28 czerwca – 8 lipca 2015 r. w Bonn, na listę Światowego Dziedzictwa Ludzkości wpisano cztery odcinki Drogi św. Jakuba na terenie Hiszpanii – w sumie ponad 1500 km *Camino de Santiago: Camino Primitivo* (rozpoczynające się w Oviedo), *Camino Costero* – czyli Drogę Przybrzeżną (936 km), *El Camino vasco-riojano* (szlak rozpoczynający się w La Rioja i prowadzący przez Kraj Basków) oraz *Camino de Liébana*⁵.

Obecnie *Camino de Santiago* – Droga św. Jakuba jest najpopularniejszym szlakiem pielgrzymkowym na świecie. Jest to także najdłuższy oznakowany szlak pątniczy świata, składający się z wielotysięcznej sieci odcinków prowadzących do Santiago de Compostela. Chrześcijańskie znaczenie szlaku do Composteli, jego walory historyczne, kulturowe i krajoznawcze, jak również geograficzny zasięg przestrzennego oddziaływania decydują, że w literaturze przedmiotu, jak i wśród tysięcy caminowiczów, Droga św. Jakuba nazywana jest „najpiękniejszą drogą świata”, „drogą życia”, „drogą wiary”, „drogą nawrócenia i pokory” i „głównym traktem Europy”.

Dokładna rejestracja pielgrzymów prowadzona przez Biuro Pielgrzymkowe Arcybiskupstwa Santiago de Compostela (*Oficina del Peregrino de Santiago de Compostela*) pozwala na bardzo szczegółową analizę ruchu pielgrzymkowego i turystycznego do Composteli, biorąc pod uwagę osoby, które przybyły do grobu św. Jakuba pieszo, konno, na rowerze lub wózku

⁴ A. Jaworska, *Camino de Santiago – tradycja i współczesność*, Kraków 2015, s. 101–102.

⁵ pl.radiovaticana.va/news/2015/07/09/camino_na_liście_światowego_dziedzictwa/1157117 (15.09.2015).

inwalidzkim i otrzymały „*compostelkę*”⁶. Spośród wielu danych udostępnionych przez Biuro Pielgrzymkowe w Santiago de Compostela, należy zwrócić uwagę na stale rosnący zasięg przestrzenny oddziaływania sanktuarium św. Jakuba, a tym samym szlaku pielgrzymkowego prowadzącego do tego ośrodka. W 2014 r. do grobu Apostoła w Composteli przybyło 237 886 pielgrzymów reprezentujących 165 narodowości (cudzoziemcy stanowili 52,24% ogółu pielgrzymów)⁷. Dla porównania w 2004 r. zarejestrowano 179 944 *peregrinos*, z czego 42 781 osób (23,77% ogółu) to cudzoziemcy z 114 krajów świata⁸. Z kolei w 2010 r. – w Świętym Roku Jakubowym – odnotowano rekordową liczbę pielgrzymów nawiedzających grób św. Jakuba w historii nowożytnej. Było to 272 135 osób⁹, przy czym pielgrzymi spoza Hiszpanii stanowili 30,88% ogółu *caminowiczów*. Przytoczone powyżej dane potwierdzają rosnący z każdym rokiem zasięg przestrzenny oddziaływania sanktuarium św. Jakuba w Santiago de Compostela, a także prowadzącego do niego szlaku pielgrzymkowego. Zasięg ten jest obecnie największy spośród wszystkich chrześcijańskich ośrodków pielgrzymkowych. Dla porównania można podać, że w sanktuarium Bożego Miłosierdzia w Krakowie-Łagiewnikach oraz w papieskich Wadowicach rejestruje się pielgrzymów z ponad 90 krajów świata, w sanktuarium na Jasnej Górze, w Lourdes i w Fatimie z ponad 70 krajów świata.

Spróbujmy zatem odpowiedzieć na pytanie, jakie czynniki decydują o tak wielkiej popularności *Camino de Santiago* we współczesnym świecie. Na pewno u podstaw stoi ranga drogi – szlaku, którym przez dwanaście stuleci pielgrzymowało miliony chrześcijan i na którym rodziła się świadomość europejska¹⁰. Bez wątplenia każdy wybierający się na *camino* ma świadomość, że ścieżki po których pielgrzymuje zostały uświęcone modlitwą, pokutą, cierpieniem, samotnością, postem i wyrzeczeniem tysięcy pątników. Zasadnicze znaczenie szlaku tkwi w specyfice przede wszystkim indywidualnego

⁶ „Compostelka” – dokument potwierdzający odbycie pielgrzymki do grobu św. Jakuba – przejścia pieszo ostatnich 100 km *Camino de Santiago* do sanktuarium św. Jakuba w Santiago de Compostela, lub przejechania jej konno 100 km, bądź 200 km na rowerze.

⁷ www.peregrinossantiago.es/esp/oficina-del-peregrino/estadisticas/?anio=2014&mes=, www.lavozdeg Galicia.es/noticia/galicia/2015/01/02/camino-bate-nuevo-record-237810-peregrinos-2014/0003_201501G2P6995.htm (15.09.2015).

⁸ www.peregrinossantiago.es/esp/wp-content/uploads/informes/peregrinaciones2004.pdf (15.09.2015).

⁹ www.peregrinossantiago.es/esp/wp-content/uploads/informes/peregrinaciones2010.pdf (15.09.2015).

¹⁰ Jan Paweł II, *Akt Europejski*, „L'Osservatore Romano” wydanie polskie nr 2 (38) 1983, s. 29.

pielgrzymowania – wędrowania oraz w „odbiorze” drogi przez pielgrzymów – wędrowców. Ten indywidualny charakter compostelańskiej pielgrzymki, wzmocniony religijnym i historycznym dziedzictwem szlaku, a także jego walorami krajobrazowymi, jest kluczem do pielgrzymowania w głąb siebie. Doskonale ujął to w przemówieniu Metropolita Santiago de Compostela, ks. Arcybiskup Julián Barrio Barrio w trakcie spotkania z pielgrzymami w Ośrodku Chopinowskim w Szafarni (19 kwietnia 2013 r.): „Bez wątpienia Szlak św. Jakuba pomaga nam spotkać się z samym sobą. Kluczowe zawsze będzie spotkanie z samym sobą, jako pewien początek, ponieważ jest to warunek żeby spotkać się z drugim człowiekiem, a przede wszystkim z Panem Bogiem”. Droga św. Jakuba to jak podkreślają caminowicze, to droga na której „umiera stary człowiek i rodzi się nowy”. Autor prezentowanego opracowania, który pięciokrotnie pielgrzymował hiszpańskimi odcinkami do sanktuarium św. Jakuba w Composteli, w pełni potwierdza te słowa.

Przełgądając dziesiątki forów internetowych dotyczących szlaku pielgrzymkowego do Santiago de Compostela, przeczytać można bardzo wiele świadectw z duchowych doświadczeń na *Camino*. Warto przytoczyć relacje jednego z caminowiczów (pod nazwą „mironq”), który wyjaśnia fenomen *Camino de Santiago* następująco: „Nie jest proste określenie przyczyn, dlaczego *Camino* wywołuje u wielu silniejsze odczucia niż wędrowka jakimkolwiek innym szlakiem. Myślę, choć mogę się mylić, że jest to w głównej mierze mieszanka dwóch rzeczy: samego *Camino*, czyli drogi, której jeszcze nie znamy i napotkanych na niej ludzi, idących w tym samym, lub podobnym do naszego celu (na pewno zaś w tym samym kierunku). Ktoś może powiedzieć, że przecież pielgrzymka do Częstochowy to to samo – ale jednak nie. To pierwsze (droga) wzmocniane jest jeszcze faktem, że idzie się w obcym kraju, nierzadko samemu, z naturalną obawą co do komunikacji z napotkanymi ludźmi, ze świadomością różnic kulturowych czy językowych. Ale nie towarzyszy temu strach, jaki mielibyśmy przykładowo przy wędrowce po Etiopii, bo ma się pewne poczucie bezpieczeństwa, obawy można zawsze zweryfikować pozytywnie, korzystając z pomocy innych, nawet nieznanym osób tłumacząc choćby na migi. Osoba, którą pozdrawiamy trzeci raz w automatyczny sposób staje się naszym znajomym i błyskawicznie umiejscawiamy ją w szufladkach naszego umysłu. Sam kilka razy łapałem się na tym, że prawie jak znajomych traktowałem pielgrzymów, z którymi łączył mnie jedynie uśmiech i powiedziane kilka razy «Buen Camino». Inną sprawą jest to, że z wieloma ludźmi spotkanymi po drodze jakoś się człowiek porozumiewa i ze zdziwieniem zauważa, że są oni bardzo otwarci. Mniej każdy z nas myśli o tym, że w takich kontaktach mówi się szczerze to, czego nie powiedziałoby się swojemu znajomemu i nasz rozmówca ma identyczne doświadczenia co do naszej osoby. Choć jestem

osobą zdecydowaną i w miarę konsekwentną, na *Camino* nauczyłem się, że nie warto wszystkiego planować. Pewnie, że nie da się zrobić wszystkiego na żywo! Jednak po początkowych dniach (zwłaszcza pierwszego *camino*) umysł się niejako oczyszcza i pewne rzeczy stają się jakby mniej istotne”¹¹.

Indywidualny charakter pielgrzymowania Drogą św. Jakuba nie jest bynajmniej przeszkodą do nawiązywania więzi przyjaźni pomiędzy pątnikami zarówno na szlaku, jak i w miejscach odpoczynku, schroniskach i innych obiektach infrastruktury pielgrzymkowej. Na Drodze św. Jakuba nikt nie pyta o wyznanie, przekonania, światopogląd. „Jest tu cały świat i jest pokój. Ludzie mogą na siebie liczyć” – podkreśla pątniczka z Brazylii¹². Nie jest istotny status społeczny i ekonomiczny. Szacunek do drugiej osoby, otwartość, życzliwość oraz wyciągnięta dłoń do pomocy jest dominantą relacji międzyludzkich na *Camino de Santiago*.

Należy wyraźnie podkreślić, że na hiszpańskich, portugalskich, francuskich, niemieckich i również polskich odcinkach *Camino de Santiago* bardzo często spotyka się także osoby niewierzące, poszukujące wiary oraz wyznawców innych religii. Z danych *Oficina del Peregrino de Santiago de Compostela* z ostatnich lat można wnioskować, że z każdym rokiem wzrasta także udział osób, które podejmują wyprawę do Santiago de Compostela wyłącznie z motywów poznawczych – niereligijnych (osoby, które zgłaszają się do Biura Pielgrzymkowego Arcybiskupstwa Santiago de Compostela po odbiór „compostelki” przy wypełnianiu ankiety deklarują swój motyw mając do wyboru: religijny, religijno-kulturowy oraz inny – niereligijny, kulturowy). Jeżeli bowiem w 1989 roku zaledwie 1,5% ogółu *caminowiczów* wskazało na motyw niereligijny (aż 83,5% ogółu wędrowało z pobudek religijnych), to 2014 roku motywy podróżowania *caminowiczów* do Santiago de Compostela były inne – motyw religijny wskazało 42,46%, religijno-kulturowy 50,62%, a kulturowy (6,92%)¹³. Warto podkreślić, że do 2004 r. zdecydowaną większość wśród *caminowiczów* stanowiły osoby, które przybyły do grobu św. Jakuba wyłącznie z motywów religijnych. W 2005 r. udział procentowy tej grupy pielgrzymów spadł jednak do 37,7% ogółu. Jednocześnie bardzo często można usłyszeć od *caminowiczów* opinię, że wyruszyli na *Camino* będąc „turystą” – jedynie z ciekawości, a dotarli do Santiago i wracają do domu jako „pielgrzymi”. Niewątpliwie pielgrzymowanie jest bardzo indywidualnym przeżyciem. W związku z tym wielorakie

¹¹ www.caminodesantiago.pl/forum/1683 (20.09.2015).

¹² www.deon.pl/religia/pielgrzym-pielgrzymka/art,54,wszystkie-drogi-prowadza-do-santiago.html (20.09.2015).

¹³ [www.peregrinossantiago.es/esp/oficina-del-peregrino/estadisticas/?anio=2014&mes=\(17.09.2015\)](http://www.peregrinossantiago.es/esp/oficina-del-peregrino/estadisticas/?anio=2014&mes=(17.09.2015)).

są także „owoce” wędrówki szlakiem św. Jakuba. Generalnie wszyscy caminowicze zaświadczaają, że z *Camino* wraca się lepszym. Smutnym obrazem dla pielgrzymów są pozamykane (w większości) świątynie znajdujące się przy szlaku. Jeszcze smutniejszy jest fakt, że w Mszach św. odprawianych w kościołach przy *Camino de Santiago* uczestniczy zaledwie garstka pielgrzymów, zaś w sąsiadujących z świątynią schroniskach wszystkie miejsca noclegowe są zajęte, podobnie jak krzeselka w pobliskich barach... Dopiero w ostatnich latach, w części schronisk znaleźć można informacje o nabożeństwach i Mszach św. odprawianych w lokalnych kościołach. Zachowanie niektórych caminowiczów w *albergue* pozostawia również wiele do życzenia. Autor opracowania był kilka razy świadkiem mocno zakrapianych alkoholem kolacji organizowanych przez caminowiczów z Azji.

Czy zatem szlak pielgrzymkowy do Santiago de Compostela jest przeszczerzeniem do budowania tożsamości Europy, ze szczególnym uwzględnieniem jej chrześcijańskich korzeni. Odpowiedź jest oczywista. Biorąc pod uwagę europejską sieć *Camino de Santiago*, która dzisiaj obejmuje już większość krajów w Europie, można śmiało powiedzieć, że Droga św. Jakuba w procesie budowania wspólnoty europejskiej zajmuje wiodące miejsce. Wspomniany już wcześniej ks. Arcybiskup Julián Barrio Barrio, tak opisuje ten proces: „Pielgrzym, który rusza obecnie na szlak, aby oddać cześć przy grobie Apostoła, dysponujący wiedzą geograficzną, historyczną i kulturową, nie wyobraża sobie w jakim stopniu głębokie przeżycie duchowe zmieni jego życie i wygeneruje znaczące skutki w otoczeniu, w którym będzie wzrastać. Pielgrzym zatem zamienia się w propagatora kultury pielgrzymowania i jego walorów chrześcijańskich, takich jak: nawrócenie, służba, solidarność, świadomość transcendencji, etc. Na tych wartościach odnowi się «Europa ducha», która musi pielgrzymować ze świadomością, że istnienie jest darem i zadaniem dla człowieka, że człowiek jest rzeczywistością świętą i nienaruszalną, a bliźni jest tym, za którego każdy z nas jest odpowiedzialny, nie można niczego budować, nie dbając o drugiego”¹⁴.

Analiza znaczenia Drogi św. Jakuba w budowaniu tożsamości Europy byłaby niepełna bez wyraźnego zaznaczenia zagrożeń, które dotyczą od wielu już lat szlak pielgrzymkowy do Composteli. Pierwszym z nich jest komercjalizacja szlaku i promowanie go wyłącznie jako produktu turystycznego. Już w ostatnich dwóch dekadach XX wieku w Hiszpanii pojawiły kampanie mające na celu sprzedaż szlaku pielgrzymkowego do Composteli jako „turystyki aktywnej”, „Szlaku Gwiazd” i „muzeum kultury o długości

¹⁴ Por. J. Barrio Barrio, *Europa widziana z Santiago*, [w:] A. Jackowski, F. Mróz (red.), «Akt Europejski» bł. Jana Pawła II, a renesans Drogi św. Jakuba w Europie, Kraków 2012, s. 15–16.

750 km¹⁵. W kolejnych latach jeszcze bardziej uwidocznił się trend odchodzenia od pielgrzymkowego charakteru szlaku, a nasiliły się projekty i akcje promujące *Camino* pozbawione jakiegokolwiek aspektu duchowego¹⁶.

W ulotkach i serwisach reklamowych setek touroperatorów na świecie znajdują się oferty aktywnego spędzenia wakacji na *Camino de Santiago*. Kilkundniowy program takich wyjazdów jest realizowany najczęściej na dystansie 100 km od Santiago de Compostela. W ofercie klienci mają zagwarantowany odbiór z lotniska, noclegi i wyżywienie, przewóz bagażu taksówką oraz różne możliwości przemieszczania się po szlaku – wędrowkę, trekking, jazdę na rowerze lub konno. W 2014 r. Referat ds. Turystyki Autonomicznej Wspólnoty Galicji (*Xunta de Galicia*) zaproponował nowe produkty turystyczne na galicyjskich szlakach *Camino de Santiago* – odmienne od tradycyjnego pątnictwa do Santiago de Compostela. W ofercie serwisu turystycznego o nazwie *Bono Iacobus* zaproponowano siedem różnych doświadczeń, których można doznać na siedmiu odcinkach szlakach *Camino de Santiago* w Galicji podróżując pieszo, rowerem, konno, na żaglówce – katamaranie, na barce oraz samochodem z napędem na cztery koła. Mottem projektu są słowa: „wędrowka, przeżycie i wypoczynek”¹⁷.

Komercjalizacja *Camino* widoczna jest szczególnie na ostatnim 100-kilometrowych odcinkach szlaku przed Santiago de Compostela, gdzie tylko w miesiącach wakacyjnych wędruje około 100 tys. caminowiczów (w lipcu 2015 r. do Composteli przybyło 44 799 osób, zaś w sierpniu tegoż roku 54 796 caminowiczów¹⁸). Z tego też względu, to w tej przestrzeni nastąpiła koncentracja bazy noclegowej, gastronomicznej i usługowej. Reklamy, ulotki, tablice multimedialne, rozwożone na szlaku wizytówki zaśmiecają szlak. Tu także szczególnie widoczne są znaki świadczące o aktywności wyznawców innych religii. Dodatkowo trwająca każdego dnia od wschodu słońca „walka” między caminowiczami – bieg do schroniska, aby zdążyć z rezerwacją miejsca noclegowego, wzmacnia negatywne przeżycia pielgrzymów. A. Jaworska podkreśla to dosadnie: „Dawna droga pielgrzymów staje się przestrzenią, w której pojęcie pielgrzymki z wolna ulega redefinicji pod wpływem ekspansji ideologii Nowej Ery (New Age) i związanych z nią pisarzy

¹⁵ A. Jaworska, *Camino de Santiago – tradycja i współczesność*, Wydawnictwo Petrus, Kraków 2015, s. 100–101.

¹⁶ Por. tamże.

¹⁷ www.turgalicia.es/portada-do-bono-iacobus?langId=en_US (17.09.2015).

¹⁸ www.peregrinossantiago.es/esp/oficina-del-peregrino/estadisticas/?anio=2015&mes= (17.09.2015).

[...]. Pierwotnie katolicki charakter szlaku ustępuje miejsca synkretycznej ideologii, która dąży do redefinicji jego chrześcijańskiej formy i korzeni”¹⁹.

Wypaczenie idei *Camino* i znaczenia, które ze sobą niesie szlak, a także potężna machina biznesowo-polityczna wpływająca na Drogę, jest dzisiaj największym wyzwaniem stojącym przed wszystkimi dla których *Camino* jest przede wszystkim drogą wiary, drogą modlitwy, drogą nawrócenia, drogą chrześcijańskiej jedności, pokoju i dobra. Ogromnie ważne jest, aby w przywrócenie chrześcijańskich wartości szlaku pielgrzymkowego włączyli się wierzący pielgrzymi i miłośnicy Drogi, duszpasterze i hierarchowie Kościoła katolickiego, a przede wszystkim władze poszczególnych krajów i regionów.

2. *Via Francigena* i Droga św. Olafa – nowy początek średniowiecznej tradycji

W 1994 r. Rada Europy wpisała na listę Europejskich Szlaków Kulturowych Szlak Pielgrzymkowy *Via Francigena*. Jest to drugi – obok Drogi św. Jakuba – szlak zakwalifikowany do grupy Wielkich Szlaków Kulturowych Rady Europy. Należy przypomnieć, że Europejskie Szlaki Kulturowe (ang. *European Cultural Route*) to szlaki o szczególnym znaczeniu dla europejskiej tożsamości, kultury i wspólnego dziedzictwa oraz ukazujące różnorodność kulturową i współistnienie różnych kultur. W 1987 r. Rada Europy powołała Radę ds. Programu Europejskich Szlaków Kulturowych przekształconą w późniejszym czasie w Europejski Instytut Dróg Kulturowych (ang. *European Institute of Cultural Routes*). Główne cele, które powinny spełniać europejskie szlaki kulturowe (określone przez Radę Europy) to: uświadomienie Europejczykom ich tożsamości kulturowej; zachowanie i ochrona dziedzictwa jako źródła społecznego, ekonomicznego i kulturowego rozwoju otoczenia, w którym żyją; przyznanie priorytetu turystyce kulturowej wśród sposobów spędzenia czasu wolnego. Obecnie w Europie funkcjonuje 29 Europejskich Szlaków Kulturowych²⁰.

Via Francigena stanowiła sieć dróg, którą z terenów północno-zachodniej Europy pielgrzymowali pątnicy do Rzymu. Były to jedne z najdłuższych szlaków pielgrzymkowych prowadzących do grobów św. Apostołów Piotra i Pawła w Rzymie. Pielgrzymi, którzy udawali się natomiast do Santiago de Compostela z terenów Italii, przemierzali *Via Francigena* w kierunku przeciwnym.

¹⁹ A. Jaworska, *Camino de Santiago – tradycja i współczesność*, dz. cyt., s. 113.

²⁰ www.culture-routes.net/sites/default/files/EICR_29-factsheet_eng-fr.pdf (21.09.2015).

Historycznie był to transalpejski szlak komunikacyjny, prowadzący z Canterbury w Anglii, przez Dover, francuski port w Calais i francuskie miejscowości Arras, Reims, Lozannę, Pontarlier, a następnie przez Wielką Przełęcz św. Bernarda, Pawię, Sienę do Rzymu. Długość szlaku z Canterbury do Rzymu z wykorzystaniem dzisiejszej sieci drogowej wynosi 1610 km. Nazwa *Francigena* odnosiła się do obszarów będących pod panowaniem Franków, a więc Europy Środkowo-Północnej.

Via Francigena miała bardzo ważne znaczenie gospodarcze i kulturalne. Po raz pierwszy szlak ten została wspomniany pod nazwą *Iter Francorum* lub *via Francisca* (czyli *Droga Frankijska*, *Droga Franków*) w dwóch itinerariach św. Wilibalda. Wspomnienia z podróży świętego spisała zakonnica Huneberka z klasztoru w Heidenheim w latach 20. VIII wieku²¹. Nazwa „Via Francigena” występuje po raz pierwszy w *Actum Clusio*, pergaminie z opactwa San Salvatore na Monte Amiata w Toskanii z 876 r.

Dokładne odtworzenie całości trasy, która zasadniczo stanowi klasyczny szlak *Via Francigena* jest możliwe dzięki relacji z podróży Sigerica, arcybiskupa Canterbury. Rękopis Sigerica został odnaleziony w 1985 r. i znajduje się w manuskrypcie przechowywanym obecnie w Bibliotece Brytyjskiej. W roku 994 Sigerico, nominowany niewiele wcześniej na arcybiskupa Canterbury, wyruszył do Rzymu, aby otrzymać paliusz od papieża Jana XV. W Rzymie zatrzymał się tylko dwa dni, odwiedzając m.in. 23 rzymskie kościoły, po czym udał się w drogę powrotną, w czasie której jego sekretarz dokładnie odnotował wszystkie etapy wędrówki i miejsca postojów. W sumie w łacińskim opisie trasy znalazło się 79 etapów od Rzymu do Morza Północnego. Szlak ten został nazwany „Trasą Sigerica”, a od X wieku przyjęła się już nazwa *Via Francigena*. W różnych okresach czasu droga ta była nazywana również *Via Romea* dla podkreślenia tego, że prowadziła do Rzymu będącego centrum chrześcijaństwa²².

Pierwsze projekty mające na celu powrót do starej tradycji pielgrzymowania historycznym traktem *Via Francigena* podjęto w grupie członków Bractwa św. Jakuba w Perugii (*Confraternità di San Jacopo di Perugia*) z okazji Wielkiego Jubileuszu Chrześcijaństwa 2000 Roku. W tym też roku, na dawny szlak pielgrzymkowy wyruszyli pierwsi pielgrzymi. W kolejnych latach w oznakowanie odcinków *Via Francigena* zaangażowali się członkowie Bractw św. Jakuba, oddziały Włoskiego Klubu Alpejskiego (*Club*

²¹ Por. K. Orzechowska-Kowalska, *Europejski Szlak Kulturowy Rady Europy – Via Francigena*, [w:] P. Roszak, F. Mróz (red.), *Droga św. Jakuba w Polsce – historia, teraźniejszość i przyszłość. W 10. rocznicę otwarcia pierwszego polskiego odcinka Camino de Santiago*, Kraków 2014, s. 585.

²² www.compostela.pellegrinando.it/sezioni.php?seid=1920 (21.09.2015).

Alpino Italiano) i inne stowarzyszenia. W 2001 r. powstało Stowarzyszenie Gmin Via Francigena (*Associazione dei Comuni della Via Francigena*). Nazwa zamieniona później na *Associazione Europea dei Comuni sulla Via Francigena*), którego głównym zadaniem jest koordynacja działań na *Via Francigena* oraz wsparcie inicjatyw i stowarzyszeń wolontariuszy, które pomagają w wędrówce i zakwaterowaniu pielgrzymów.

Obecnie *Via Francigena* to szlak o długości blisko 1800 km. W 2013 roku, według szacunków Europejskiego Stowarzyszenia *Via Francigena* (*Associazione Europea delle Vie Francigene*), szlakiem pielgrzymowało co najmniej 10 tys. osób – głównie z Włoch (80%), a także z Hiszpanii, Francji, Belgii, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii, Niemiec, Holandii, Danii, Norwegii, Czech i Stanów Zjednoczonych. Wędrowali oni do Rzymu zarówno z pobudek religijnych, jak i kulturowych oraz turystycznych. Warto zaznaczyć, że 15% zarejestrowanych pielgrzymów na *Via Francigena* wędrowało samotnie²³.

Jeszcze jednym przykładem renesansu średniowiecznych szlaków pielgrzymkowych, jaki obserwuje się w ostatnim ćwierćwieczu w Europie jest Droga św. Olafa. Ranga tego szlaku w średniowieczu dorównywała szlakom pątniczym do Santiago de Compostela, Rzymu i Ziemi Świętej. Przez blisko cztery wieki tysiące pątników pielgrzymowało do grobu św. Olafa w katedrze w Nidaros (dzisiaj Trondheim). Św. Olaf uznawany jest za pierwszego chrześcijańskiego króla Norwegii, który wprowadził w tym kraju chrześcijaństwo. Po bitwie pod Stikklestad k. Trondheim w dniu 29 lipca 1030 roku, w której poniósł śmierć uznawaną za męczeńską, został ogłoszony świętym. Nad grobem świętego w Nidaros wzniesiono katedrę, co zapoczątkowało wielki kult w całym chrześcijańskim świecie. Od XI w. kult świętego rozprzestrzenił się w krajach skandynawskich, na terenie Wysp Brytyjskich i wzdłuż Bałtyku w miastach hanzeatyckich. Katedra w Nidaros była w średniowieczu najważniejszym ośrodkiem pielgrzymkowym w północnej Europie. Kult świętego i rozwój szlaku zahamowała reformacja.

Prace nad odtworzeniem szlaku św. Olafa rozpoczęto w 1990 roku. W 1997 r. oficjalnie otwarto odcinek pomiędzy Oslo a katedrą Nidaros w Trondheim. W maju 2010 r. Rada Europy oficjalnie przyznała szlakowi św. Olafa tytuł Europejskiego Szlaku Kulturowego, jako przykład kulturowego dziedzictwa Europy. Obecnie szlak przebiega przez Danię, Norwegię i Szwecję. Długość oznakowanego odcinka z Oslo do Trondheim wynosi 643 km. Na szlaku funkcjonuje 11 tradycyjnych schronisk (*gapahuke*) oraz 50 hosteli²⁴.

²³ www.viefrancigene.org/it/resource/news/la-francigena-tra-dialogo-interculturale-conoscenz/ (21.09.2015).

²⁴ www.pilegrimsleden.no/en/map/gudbrandsdalsleden (22.09.2015).

Na oficjalnej stronie internetowej Droga św. Olafa reklamuje się słowami: „Europejska tradycja, nordycka historia, norweska kultura. A w tym samym czasie bardzo osobiste doświadczenie”²⁵. Niestety zarówno w reklamie drogi, jak i na samym szlaku bardzo trudno o odnalezienie odniesień i symboli nawiązujących do chrześcijańskiej tradycji tego szlaku.

Droga św. Olafa, jak i Droga *Via Francigena* doskonale wpisały się w przestrzeń pielgrzymkową Europy. Pod względem ruchu pielgrzymkowego turystycznego ranga Drogi św. Olafa jest zdecydowanie mniejsza od szlaku pielgrzymkowego do Santiago de Composteli, jaki i *Drogi Francigena*.

Wzrastająca „moda” na piesze wędrówki i renesans pieszego pielgrzymowania w Europie, przy jednoczesnym zatłoczeniu i komercjalizacji Drogi św. Jakuba, są szansą na wzrost popularności wędrówek szlakami pielgrzymkowymi o mniejszej randze, jak choćby prezentowanej Drogi św. Olafa i szlaku pielgrzymkowego do grobów św. Apostołów Piotra i Pawła w Rzymie. Bez wątpienia ogłoszony przez papieża Franciszka Nadzwyczajny Rok Miłosierdzia Bożego, który potrwa od 8 grudnia 2015 do 20 listopada 2016, a w trakcie którego otwarte zostaną Święte Drzwi rzymskich bazylik, skłoni znacznie więcej pielgrzymów do rekolekcji w drodze na *Via Francigena*.

3. Podsumowanie

Od wielu lat w krajach Europy obserwuje się narastający proces sekularyzacji życia publicznego. Słynny polski podróżnik i zdobywca dwóch biegunów Marek Kamiński, w wywiadzie po zakończonej pielgrzymce z Kaliningradu do Santiago de Compostela zaznaczył, że była to „podróż przez duchową pustynię Europy. Ruszyłem na pielgrzymkę i chciałem uczestniczyć we Mszy świętej, tymczasem okazało się, że w Niemczech, Belgii czy Francji kościoły były zamknięte. Nikogo nie interesowały tematy duchowe”²⁶. Proces migracyjny tysięcy uchodźców przybywających każdego dnia do Europy uwidoczniał, jak wielki kryzys przeżywa dzisiaj Stary Kontynent. Jest to kryzys wielowymiarowy – ekonomiczny, demograficzny, religijny – kryzys wartości i tożsamości mieszkańców Europy. Kanclerz Niemiec Angela Merkel zapytana na uniwersytecie w Bernie o niebezpieczeństwo islamizacji Europy, zachęciła europejskich chrześcijan, aby powrócili do tradycji uczestnictwa w kościelnych nabożeństwach i do biblijnych fundamentów²⁷.

²⁵ www.pilegrimsleden.no/en/ (22.09.2015).

²⁶ www.gosc.pl/doc/2620845.Zawolala-mnie-droga (22.09.2015).

²⁷ www.info.wiara.pl/doc/2692804.Merkel-wzywa-do-powrotu-do-chrzcijanstwa (22.09.2015).

Jednym z elementów budowania chrześcijańskiej tożsamości Europy jest powrót do tradycji pielgrzymowania. Pielgrzymowanie bowiem jako akt wiary, jest także ważną praktyką komunikacji i interakcji społecznej oraz istotnym czynnikiem zbliżenia między ludźmi. W ostatnich latach dzięki staraniom władz świeckich i kościelnych, pracy członków wielu stowarzyszeń i bractw religijnych oraz wolontariuszom, zostały odtworzone średniowieczne szlaki pątnicze, którymi przed wiekami wędrowało tysiące wiernych. Współcześnie na tych szlakach każdego dnia spotykają się ludzie różnych języków, ras i wyznania, którzy zostawiają codziennie obowiązki, aby w ciszy oddać się kontemplacji, modlitwie i dokonać pewnego bilansu dotychczasowego życia. Wspólnie spędzony czas podczas pokonywania kolejnych etapów trudnej drogi, pomocna dłoń, szacunek i życzliwość, łączą uczestników pielgrzymki w jedną wspólnotę i sprzyjają nawiązywaniu przyjaźni. Szlaki pielgrzymkowe ułatwiają dialog międzykulturowy i międzyreligijny, jak również dialog między pokoleniami. Nadrzędnym jednak zadaniem związanym z dalszym funkcjonowaniem tych szlaków jest troska o ich chrześcijański wymiar.

Abstract

The Importance of European Pilgrimage Routes for the Development of the Identity of Europe – Past and Present

This study is an attempt at presenting selected European pilgrimage routes and determining the importance of these routes for the development of the European identity. Three main pilgrimage routes considered by the Council of Europe to be European Cultural Routes are taken into account: *Camino de Santiago* – the Way of St. James, the Way of St. Olav and *Via Francigena*. The return to the pilgrimage tradition is one of the elements that build the Christian identity of Europe. As an act of faith, pilgrimages are also important practices of communication and social interaction, and significant factors of closeness between people. During the recent years, thanks to the efforts of lay and church authorities, the work of members of various religious associations and brotherhoods, and volunteers, medieval pilgrimage routes have been recreated. Centuries ago, thousands of believers travelled along these routes. At present, the most popular and the longest marked pilgrimage route is the one composed of thousands of sections going to Santiago de Compostela. The Christian importance of the route to Compostela, its historical, cultural and sightseeing values as well as the geographical range of its spatial impact are decisive for the Way of St. James being called in literature and by thousands of Camino enthusiasts “the most beautiful way of the world”, “the way of life”, “the way of faith”, “the way of conversion and humility” and “the major route in Europe.” *Via Francigena*, in turn, was a network of roads in northern and western Europe covered by pilgrims wandering to Rome. These routes belonged to the longest pilgrimage routes running to tombs of St. Apostles Peter and Paul in Rome.

At present, the route is each year travelled by approximately 10 thousand people from various regions of the world. Works on the recreation of the pilgrimage route known since the Middle Ages – the Way of St. Olav – began in 1990. The Way saw thousands of pilgrims wandering for almost four centuries to the tomb of St. Olav in the Nidaros Cathedral (today's Trondheim). People of various races and religions, speakers of different languages meet every day on European pilgrimage routes. They leave their everyday chores to contemplate and pray in silence and to ponder on the balance of their lives. The time spent together when covering subsequent stages of the difficult road, a helpful hand, respect and kindness all join pilgrimage participants in one unity so that they finally become friends. Pilgrimage routes facilitate dialogue between cultures, religions and generations. However, the ultimate task related to the further functioning of these routes is care for their Christian dimension.

Keywords: pilgrimages, sanctuary, pilgrimage routes, religious tourism, European Cultural Route, *Camino de Santiago* – Way of St. James, *Via Francigena*, St. Olav Ways

Słowa kluczowe: pielgrzymki, sanktuarium, szlaki pielgrzymkowe, turystyka religijna, Europejski Szlak Kulturowy, *Camino de Santiago* – Droga św. Jakuba, *Via Francigena*, Droga św. Olafa